

TIDERNES MORGEN

På sporet af kulturens kilder
i det gamle Mellemøsten

NY CARLSBERG GLYPTOTEK

Fig. 1. Bøjlesistrum i Sennefers grav (TT 96). Amenophis II's tid. Foto: Lise Manniche.

Fig. 2. Naos-sistrum i Luxor-templet. Amenophis III's tid. Foto: Lise Manniche.

NEFERTITI - DEN SMUKKE MED DE TO SISTRER

Lise Manniche

Det gælder alle kulturer, at jo ældre et musikinstrument er, desto mere betydningsfuld er den aura, der omgiver det. Et instrument, der er enkelt i sin konstruktion og har begrænsede klanglige muligheder, vil ofte vise sig at have vidt forgrenede associationer til myter og riter, som langt overskygger dets akustiske effekt. Denne kan i visse tilfælde være tilkommet i en senere fase, eller den kan træde i baggrunden for instrumentets symbolske budskab. I oldtidens Ægypten gælder dette især idiofoner såsom klaptræer (der findes helt fra forhistorisk tid) og rangler af den type, der er almindelig kendt under det græske navn *sistrer*. Ægyptiske *sistrer* kan deles i to hovedgrupper: buet *sistrum* eller *bøjlesistrum*, så kaldet efter dens afrundede, øvre del, og en såkaldt *naos-sistrum*, der har fået sin betegnelse efter det element, der over håndtaget i stedet for en bøjle er inspireret af formen på en tempeldør.

I museer og andre samlinger findes talrige eksempler på begge typer, og afbildninger af dem er uendeligt hyppige, især i perioden fra Nye Rige til Romertiden. Bøjlesistren er af metal, oftest bronze, og den består af et håndtag og en nærmest hesteskoformet bøjle, i hvis lodrette sider er indsat løse metalpinde med metalskiver, der frembringer en raslende lyd, når instrumentet håndteres (Fig. 1). Naos-sistren, der også kendes fra Gamle Rige, er derimod oftest fremstillet af ægyptisk fajance, der består af en kerne af kvartssand med blålig eller grønlig glasur. Den naos-formede del har en åbning i midten og huller i siderne til metalpinde og skiver (Fig. 2). Håndtaget har i begge typer oftest udsmykning af kogudinden Hathors maskelignende kontrafej (kvindeansigt med koører og tredelt paryk) på dets øverste del (Fig. 3). Bøjlesistren kan have forskellige småfigurer siddende i ly af buen eller på håndtaget, og der kan være ciseleret udsmykning på bøjlesider. Naos-elementet på den anden type er oftest flankeret af symmetriske volutter, der kunne have

deres forbillede i kohorn. Fra tekster i Hathors græsk-romerske tempel i Dendara fremgår det utvetydigt, at på dette tidspunkt drejede det sig ikke om et naos, men om en monumental port (*bḥn*), der giver plads for gudindens *bḥ*, den sjælelige komponent, der kunne forlade både guders og menneskers krop for at slå sig ned på deres statuer og levendegøre dem. I Hathors tilfælde drejede det sig især om en begivenhed ved nytårsfesten, hvor gudindens statue blev bragt op på templets tag for at forene sig med solskiven med det formål at opsuge energi til hele året. Porten, som *bḥ*'en passerer igennem, signalerer derfor Hathors tilstedeværelse. Naos-sistren har således særlige associationer til Hathor, mens bøjlesistren også kan bære påmindelser om andre guder. I Romertiden blev bøjlesistren fortrinsvis forbundet med gudinden Isis, med hvem Hathor får mange både mytologiske og kulturelle detaljer fælles, især som moder til Horus.

Fra et leksikografisk synspunkt er situationen mindre tydelig. Determinativer for *sistrer* viser enten bøjlesistren eller en naos-sistrum med horisontal overkant, sider der er parallelle eller skråner let udad mod toppen (modsat et rigtigt naos eller en port, der rent faktisk er bredere ved basen) og de to volutter. Begge kan anvendes som determinativ til ordet *sšst*, der har sin oprindelse i en betegnelse for at rasle med papyrusstængler foran gudinden. Undertiden anvendes for bøjlesistren ordet *šhm*, hvilket også er betegnelsen for en stav, der fra Gamle Rige holdes af embedsmænd som et symbol på deres magtfulde position.

En *sistrum* fandt specifik anvendelse i kulten for at 'pacificere' (*shtp*) en guddom med særlig henvisning til en urgammel myte, hvor Hathor som solgudens datter skal have tæmmet sit vilde sind. Missionen lykkes, og Ra anbringer sin datter som en slange på sin pande – den kobra, der også kan udsmykke naos-sistren. Instrumentet ses som regel i kvinders hænder. Dette hænger

Fig. 3. Håndtag med Hathor-maske fra naos-sistrum af fajance med kong Amasis' navn. 26. dynasti. Ny Carlsberg Glyptotek, ÆIN 626. Foto: Ny Carlsberg Glyptotek.

sandsynligvis sammen med kvinders rolle i en bredere, rituel sammenhæng, idet de i princippet spiller rollen som Hathor, der i en anden myte stimulerer sin faders virilitet. Denne skabelsesproces med dens tydeligt seksuelle referencer var et koncept, der var af fundamental betydning i den ægyptiske opfattelse af den organiserede verden, som Ægypten var centrum i. Præsteskabet formulerede gennem flere årtusinder disse tanker, og billedkunstnerne gav dem med deres fantasi visuel form inden for de én gang fastsatte og korrekte rammer. Hvor

teksterne kan være ganske utvetydige i deres ordvalg (som for eksempel når det drejer sig om theogami, den hellige forening mellem guden Amon-Ra og en jordisk dronning med henblik på at avle en arving til Ægyptens trone), er de stiliserede illustrationer hyllet i symboliske hentydninger. De genstande, der ses i hænderne på deltagerne i en kultisk funktion, giver derfor væsentlige stikord til en forståelse af scenens indhold og budskab.

Sistrum og menat

En sistrum forkommer ofte side om side med en menat, en tung halskæde af fajanceperler med et stort, nøglehulsformet vedhæng i nakken. Dette vedhæng er en forenklet fremstilling af en kvindetorso med tydeligt understreget livmoder, som i enkelte tilfælde ligefrem har et Horus-barn siddende i det runde felt. Perlerne i halskæden henviser til kvindens hår og dermed til et synligt element i hendes seksuelle identitet. I Hathors tempel i Dendara var den et kultobjekt i sig selv. Den kan afbildes om halsen på andre guddomme, og endelig kan den bæres eller holdes i hånden af både præstinder og kvindelige medlemmer af eliten i forskellig sammenhæng.

Sistrum og menat har derfor klare associationer til Hathor i relation til grundlæggende og urgamle opfattelser af den seksuelle drivkraft i det ægyptiske samfund. Disse koncepter var så fundamentale, at de undgik at blive skydeskive for den teologiske reformation, der blev iværksat af Amenophis IV (senere Akhenaton), da han i 1353 f.Kr. kom på tronen. Den strakte sig over en periode på omkring 17 år, hvoraf de første 5 fokuserede på Theben, især Karnak. Her findes det relevante materiale i sandstensblokkene fra kongens solkapeller og i de få, samtidige privatgrave. Efter grundlæggelsen af den nye by ved el-Amarna i Mellemægypten efter år 5/6 tilkommer yderligere kalkstensblokkene fra kongens byggerier her, vægudsmykningen i kongens og embedsmændenes grave samt fund fra indbyggernes huse i byen. I og med at de traditionelle rammer for anvendelsen af sistrum og menat omformuleres ved indførelsen af dyrkelsen af solskiven og kongefamiliens rolle i dens kult, spores der generelt en ny vægtning af de traditionelle symboler. Nogle bliver genstand for en omfattende razzia, men de, der bliver tilbage, får i det nye, reviderede billedprogram

en endnu mere markant betydning som markører for hovedpersonernes roller. I betragtning af at ordet *menat* er synonymt med ordet for 'amme' (*mnṯ*), kunne man have forventet, at denne genstand ville være bibeholdt i Amarna-tidens officielle ikonografi, idet solguden ligefrem kaldes 'amme i moders liv'. Dette er imidlertid ikke tilfældet. De eneste eksempler er to rigtige *menat*'er, der blev fundet under udgravninger i Amarna, og som kan være arvegods medbragt fra en anden tid og et andet sted. I billedprogrammet ignoreres *menat*'en totalt for først at vende tilbage under Tutankhamon.

Bøjlesistren i Theben og el-Amarna

I Amarna-tiden kan vi nærdatere en række hændelser i højere grad end ellers, bl.a. ved en ændring i solgudens navn (år 9/10); forekomsten af en eller flere af kongeparrets ialt seks døtre (de tre første henholdsvis et tids-punkt i begyndelsen af kongens regering, i år 5/6 og år 7/8); den dato (første kvartal af hans år 5), der markeres ved, at kongen ændrer sit navn fra Amenophis til Akhenaton (almindeligvis oversat som henh. 'Amon er tilfreds' og 'Den der er nyttig for Aton'); den dato forinden, hvor han afholder sin og/eller solskivens regerings-jubilæum – en begivenhed, der markeres i de tekster, der ledsager de utallige afbildninger af solskiven – tidligst i slutningen af kongens 2. regeringsår eller i begyndelsen af det 3.; og endvidere datoen for kongens formelle tronbestigelse. Hvor der i materialet fra el-Amarna ikke er nogen tvivl om år 5/6 som et *terminus post quem*, er der risiko for mere usikkerhed omkring det tilsvarende materiale fra Theben, hvoraf det meste daterer sig til de første fem år, mens andet teoretisk kan stamme fra tiden efter udflytningen, sådan at forstå, at kulten, byggeriet og udsmykningen kan have fortsat sideløbende med aktiviteterne i el-Amarna og i øvrigt andetsteds i riget. Der er her utallige eksempler på, at et oprindeligt Amenophis er rettet til Akhenaton. Ankhesen(pa)aton, den tredje prinsesse i rækken, omtales under alle omstændigheder på en blok fra Karnak, og i et andet eksempel vises tre prinsesser sammen.

Billedprogrammet i tempelmaterialet er af en sådan art, at man ikke skal søge efter ikke-kongelige personer, der ellers kunne have holdt en sistrum. Hustruer/mødre til højstående embedsmænd er simpelthen slet ikke til stede,

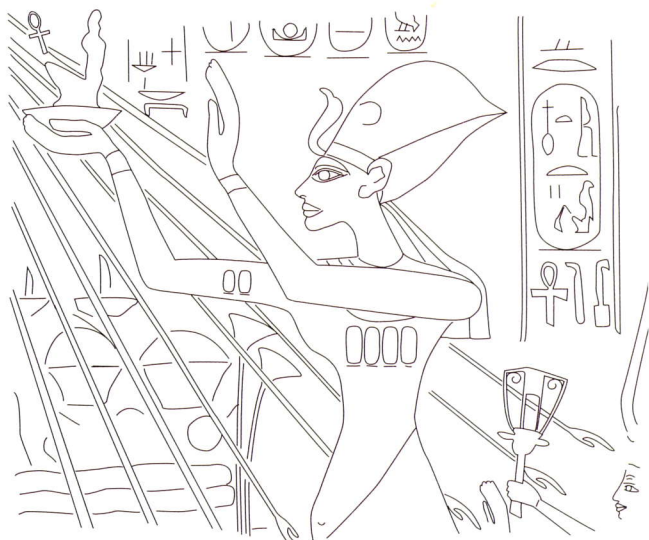

Fig. 4. Akhenaton og Nefertiti i Karnak.

Fig. 5. Nefertiti med to søstre i Karnak. Fra Akhenaten Temple Project, pl. 32:6.

ej heller er præstinder. Kvinder med påskriften 'kongebørn' er tomhændede, og andre (anonyme) damer ved hoffet kan bære en vifte med en enkelt strudsefjer, men hverken sistrum eller *menat*. Heller ikke i embedsmændsgravene i el-Amarna er ejerens hustru, som det tidligere forekom, afbildet med en sistrum i hånden. En sistrum er nu blevet et eksklusivt redskab for medlemmer af kongefamilien.

I situationer, hvor en eller flere prinsesser i el-Amarna ledsager deres forældre under Atons stråler, er de hyppigt vist med en bøjlesistrum i den ene hånd, mens den anden hænger tom ned langs kroppen. Søstren forekommer

Fig. 6. To naos-sistrer på Nefertitis piller i Karnak. Blokken i midten i det øverste skifte matcher rent faktisk ikke den nedenunder, når solstrålerne skal flygte. Den må komme fra en lignende scene. Foto: Christian E. Loeben for Centre franco-égyptien d'étude des temples de Karnak.

kun i forbindelse med kongefamiliens besøg i templerne eller i en lignende specifik, kultisk situation, ikke i afbildninger af paladset eller ved belønningsscener, hvor prinsesserne også kunne deltage. Dette fremgår tydeligt af vægudsmykningen i embedsmandsgravene i el-Amarna, og tendensen synes at afspejle forholdene i templerne her, hvor det eksisterende billedmateriale er fragmentarisk og – i modsætning til Karnak – ikke så omfattende. Af prinsessernes bøjlesistrer fremgår det, at den mest utvetydige henvisning til Hathor – hendes kontrafej på den øverste del af sistrumskaftet – nok synes bibeholdt, men i en yderst summarisk form, der undertiden kan ligne en papyrusblomst (som både før og senere ses på sistrumskafter). Med undtagelse af en enkelt afbildning i lille format i en af embedsmandsgravene i el-Amarna vises Nefertiti aldrig med en bøjlesistrum. I en tekst prises hun ikke desto mindre som 'den, der tilfredsstiller Aton med den søde lyd af sine to hænder, idet hun er smuk (*n*) med de to sistrer' (*sšst* determineret med to bøjlesistrer), en noget snørklet tilkendegivelse af, at dronningen tog aktivt del i kulten med gestus og rytme. At dette var en væsentlig sekvens i kulten, bekræftes dog med fornævnte undtagelse, ikke af de utallige fremstillinger af hende i el-Amarna. I Karnak var situationen en anden, for her er det naos-sistren, der bæres ikke blot af prinsesserne, men også af dronningen selv.

Naos-sistren i Theben

I en grav i Theben tilhørende Kheruef, forvalter for dronning Tejes gods (TT 192), findes der flere eksempler på den naos-formede sistrum. På en overligger bæres den af dronning Teje, hvor hun står sammen med sin søn, kong Akhenaton, foran henholdsvis Ra-Harakhte og Atum. I forbindelse med Amenophis III's regeringsjubilæum er det ikke dronningen, der bærer sistren, men derimod 16 anonyme 'kongebørn', der også medbringer *ménat*. Scenen drejer sig om rejsningen af *djed*-pillen, og teksten ved prinsesserne omtaler både tilbedning af Ptah-Sokar og Osiris' *djed* samt at ære (*swšš*) og 'tilfredsstille' (*šhnp*) denne *djed*.

Blandt de såkaldte *talatât*-blokke, der måler 52 x 26 x 22 cm, fra Karnak ses Nefertiti i lille format med en enkelt naos-sistrum i hånden i en offerscene sammen med kongen (Fig. 4), samt i en scene i større målestok (nu i Luxor Museum), hvor konteksten ikke er bevaret, og kun skaftet er synligt. I begge tilfælde bærer hun Hathor-kronen, der består af to høje fjer indsat i gudindens kohorn. På to andre matchende blokke ses dronningen ligeledes med Hathor-kronen, men nu med en naos-sistrum i hver hånd (Fig. 5).

Yderligere forekommer dronningen og en eller to af prinsesserne på blokke, der udgør 'Nefertitis piller', nogle omkring 10 m høje konstruktioner bestående af lag af 18 *talatât* med udsmykning på alle synlige sider. Påskrifterne viser, at pillerne var en del af den bygning, der fik navnet Gempaaton. En rekonstruktion af pillerne og deres ud-

smykning blev forsøgt i 1970, men den synes at være behæftet med fejl. Det er derfor vigtigt at holde sig til fotografisk og utvetydig dokumentation. Det kan fastslås, at motiverne på de lange, smalle flader angår Nefertiti med en eller to døtre, der uden kongens tilstedeværelse ofrer til Aton, dels i ét, meget højt register, der udgør hele pillens højde, dels i formodentlig fire mindre. Det er i de høje registre, vi finder tydelige fremstillinger af dronningen med en naos-sistrum. De to sistrer i to sådanne registre ses tydeligt i to publicerede fotografier (Fig. 6, cf. Fig. 7). Et fotografi af en del af en prinsesse fra et lignende, højt register viser samme sistrum. I et af de lave registre følger hun i to eksempler ligeledes med en naos-sistrum sin moder.

Nefertiti som Hathor

Der er en del diskussion om disse pillers oprindelige antal og placering, men her skal der i første omgang fokuseres på selve motivet, der kommunikerer noget væsentligt om Nefertitis rolle i Akhenatons univers. Grundlaget for en dronnings position var for længst etableret, men som i andre detaljer i sin teologiske reform uddrager kongen essencen af forfædrenes visdom og præsenterer den på en ny måde. Under Amenophis III ser vi en tendens til, at kongen og dronningen direkte visualiseres som henholdsvis Ra og Hathor, far og datter, hvis indbyrdes, seksuelt betonedede forhold gik tilbage til selve skabelsen. Det er også blevet påvist, at Nefertiti og Akhenaton i deres 'ligestillingsfase' identificerede sig selv med Shu og Tefenet, de to første skabninger, som solguden frembragte. I fuld overensstemmelse med denne datterrolle associeres Nefertiti med den fra anden sammenhæng kendte solguddatter: Hathor eller Hathor-Tefenet. Dette koncept var allerede formuleret visuelt under Amenophis III. I foromtalt Kheruefs grav står Akhenatons fader under sit regeringsjubileum sammen med dronning Teje om bord i 'aftenbåden', hvor de til sang og musik skal gentage og fuldbyrde skabelsens mirakel. Denne 'hathorificering' af dronningen fortsætter tilsyneladende under hans søn, for i solgudens nybyggede kapeller i Karnak ændrer Akhenaton ikke noget i selve dette koncept. Han inkluderer ganske vist ikke nogen fremstillinger og direkte omtale af Hathor i sit billedprogram, men

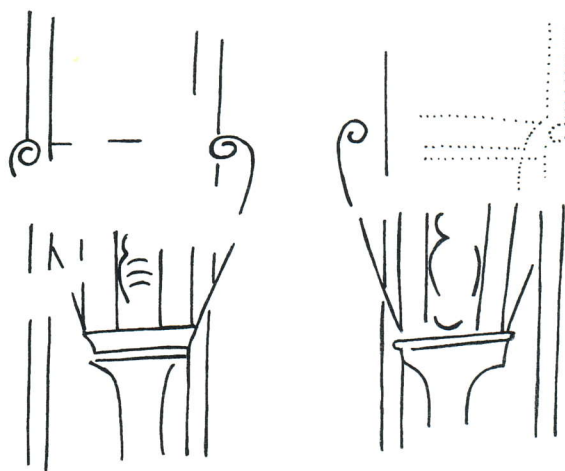

Fig. 7. Tegning af Nefertitis sistrer, udført på basis af fotografiet i fig. 6. De stiplede linier er lånt fra blokken øverst t.h. Disse naos-sistrer inkluderer ikke Hathor-masken på skaftet, men erstatter det med et papyruslignende element. Til gengæld er Hathor til stede som kobraslange i doråbningen.

de individuelle musikere og dansere, der er med i hans tempeludsmykning, er en direkte kopi af udsmykningen i Kheruefs grav, omend anbragt i en anden rækkefølge. At fejre 'Den Gyldnes' komme (som teksten stadig siger) er en klar henvisning til Hathor, og som det allerede er omtalt, er der yderligere Hathor-referencer i en del af det udstyr, der anvendes af Nefertiti i kultisk sammenhæng (sistrum og krone). Akhenaton gik endda et skridt videre i sin demonstration af festens seksuelle indhold ved lige frem at afbilde det leje, hvor det frugtbare møde skulle finde sted. Den eneste årsag til, at dette ellers meget private møbel får en sådan eksponering, er, at den jordiske forening af kongen og dronningen får universel betydning, i og med at de to involverede parter personificerer solguden og hans datter. Som C. Traunecker har formuleret det: 'Det er her, at kongeparret, det jordiske billede af det himmelske par, finder dets fuldbyrdelse i skaberakten. Den strålende solskives tilstedeværelse markerer båndet mellem dette jordiske sted og den guddommelige energi, der bringer liv til verden. Dér bekræftede Nefertiti – gennem intimiteten mellem kongeparret – hos sin gemal den rolle, som Hathor, begærets gudinde, spillede hos den solære skabergud.'

Da det i kulten gælder om iscenesættelse af mytologiske begivenheder i korrekte og velfungerende kulisser,

kan vi, selv om rammerne er fragmentariske, danne os en idé om dramaets art, især da antallet af roller er begrænset: Aton, kongen, dronningen og to, højst tre prinsesser. Indholdet er baseret på århundredgamle traditioner omkring skabelsens seksuelle karakter og den nødvendige opretholdelse af det ægyptiske kongedømme, som den kultiske gentagelse af denne skabelsesproces er en forudsætning for. Dette gælder uanset hvilken gud-dom, det angår, i Akhenatons tilfælde med de ovenfor nævnte modifikationer. Nefertiti spiller Hathor-Tefenet. På pillerne, hvor kongen ikke er til stede, stimulerer hun solguden, *alias* sin mytologiske far, ved brugen af sistren, der tydeligt signalerer hendes kultiske identitet. Børnenes rolle er her at demonstrere resultatet, de børn der, når deres tid kommer, skal stimulere deres fader. At Akhenaton tog denne opgave bogstaveligt proklameres ofte i den populære litteratur, men man bør nok kaste et blik på døtrenes alder på det tidspunkt, hvor de formodes at have født deres faders afkom.

Akhenaton som Shu og solgudens manifestation på jorden og som Hathor-Tefenets tvilling kan på pillerne ikke være til stede i samme billede, da det ville gøre scenen meningsløs. Sammen med dronningen er han unægtelig i jordisk sammenhæng, og reelt på det kongelige leje i paladset, ansvarlig for at producere den næste generation, repræsenteret af prinsesserne, men pillerne og de løse blokke, hvor Nefertiti er alene, må visualisere en anden kultisk fase end de scener, hvor parret optræder sammen. Måske vi skal trække en parallel til de situationer, hvor en dronning, uden at kongen er til stede, 'ser guden', specifikt i 'hans sande gudeskikkelse' i selve undfangelsens øjeblik som f.eks. i theogami-beretningerne. Dette er en meget intim oplevelse, der ikke kan gengives i detaljer for almindelige dødelige, hverken i ord eller billede. Amarna-tidens kunstnere har erstattet med en sublimeret fremstilling, hvor Nefertiti rækker sin naos-formede Hathor-sistrum op mod guden. I et enkelt tilfælde, hvor hun har to søstre løftet mod solguden, støtter en af solgudens hænder Nefertitis hage, mens en anden hånd rækker hieroglyffen *w3s* 'trivsel' til hendes næsebor, ligesom Amon-Ra tidligere rakte livets tegn til den udvalgte, jordiske dronning. Det er tydeligt, at

Nefertiti har fuldbyrdet den nødvendige, kvindelige rolle i forholdet til solguden, der både grammatisk og konceptuelt var hankøn.

Naos-sistren som nøglen til pillebygningens funktion og placering
 Det grundlæggende i Amenophis III's årlige Opet-fest og det fornyende, regenererende, som den signalerede for både guden Amon-Ra og kongen selv, må have interesseret Akhenaton, allerede mens han var helt ung. Festen omhandlede Amon-Ras udgang fra Karnak-templet med destination Luxor-templet 2 km mod syd – et tempel, som Amenophis III havde anlagt specielt til dette formål. Festen eksisterede allerede, og der lå et mindre kapel på stedet, men kongen gav den sin egen drejning ved i den grad at fokusere på sin egen gentagne guddommelig-gørelse dér. I udsmykningen af væggene i sit nye byggeri til solskiven har Akhenaton imidlertid ønsket at fravælge alle de ydre ting, der kunne minde om Amon-Ra, ikke mindst hele postyret omkring processionen med den hellige båd, der for befolkningen signalerede denne guds tilstedeværelse – et motiv, der både før og efter Amarna-tiden fylder meget i tempeludsmykningen. Kongen synes at have sat sig selv i gudens sted og afbildet sin og sin families transport fra palads til tempel og tilbage igen som et substitut for de tidligere gudeprocessioner mellem templerne. På et andet plan kan en båd dog have været involveret i solgudens rejse også på denne tid. Der er dog ikke noget mere konkret, der kunne tyde på, at Akhenaton afholdt rituelle sejlture, men man kunne måske forestille sig en ceremoni til lands, der involverede solens bane set fra jorden. Allerede i Luxor-templet havde Amenophis III foran det allerhelligste udsmykket et rum, der markerede solens rejse over himlen. Akhenaton havde anlagt kapellerne til sin nye solgud øst for det eksisterende tempel i Karnak. Et af dem, Gempaaton, havde ud over sin vægudsmykning også fået opsat et større antal kongelige kolossalstatuer, som muligvis kunne fortolkes som solguden i dens forskellige aldre (ligesom Ra traditionelt kunne afbildes med forskelligt udseende i forskellige faser af sin livscyklus). Det er muligt i hvert fald teoretisk at bringe Nefertitis piller ind i denne sammenhæng.

På vestsiden af Amon-Ras tempel, ned mod floden, var der plads til at gå videre med tankerne omkring solens bane. De fleste, men langt fra alle pille-blokke (der iøvrigt synes at have en usædvanlig, blegrosa baggrundsfarve) er fundet genanvendt i den 2. pylon, bygget af kong Horemheb, måske endda allerede af Tutankhamon. Selv om mange af blokkene var systematisk stablet op som de nederste skifter i piller, stod de ikke på deres helt oprindelige plads (nogle var vendt på hovedet, andre ude af kontekst), men det antages, at de har stået et sted i nærheden, dvs. vest for Amon-Ras tempel, der hvor nu den første gård i templet befinder sig. På Akhenatons tid udgjordes templets facade af den 3. pylon, der ligger længere mod øst, væk fra floden, men adgangen til det har været markeret af de høje papyrusformede søjler, utvivlsomt opsat af Amenophis III, der nu danner den centrale søjlegang i den store hypostylhal. Kongen havde i Luxor-templet anlagt en ganske lignende søjlegang med gigantiske papyrus-søjler på templets akse med en pylon foran.

Da Gempaaton synes at være omtalt på pillerne, er det imidlertid også blevet foreslået, at bygningen kunne have været en del af benben-huset øst for Amon-templet, hvor der ligeledes er fundet blokke, hvorpå dronningen synes at dominere udsmykningen. Det er vanskeligt at afgøre, men pille-bygningen kunne udmærket være inden for 'Gempaavons område', selv om den var fysisk adskilt fra templet mod øst. De bærbare blokke har efter demonteringen nemt kunnet flyttes fra det ene sted til det andet, og det er de tydeligvis også blevet, men det er ud fra arkæologiske kriterier ikke til at gennemskue, om nogle af blokkene fundet i den 2. pylon i realiteten er blevet flyttet et kortere eller et længere stykke. Noget af den oprindelige mørtel sad tilbage på siderne. Spekulationerne omkring bygningens formål kunne som ovenfor nævnt antyde, at det er de stimulerende aftenaktiviteter, der hentydes til, og at kulisserne derfor med vanlig ægyptisk præcision er blevet placeret så vidt muligt geografisk korrekt.

Det er blevet foreslået, at en række på tolv af disse piller stod fra nord mod syd på tværs af Amon-templets indgang med det specifikke formål af skjule den og skabe en

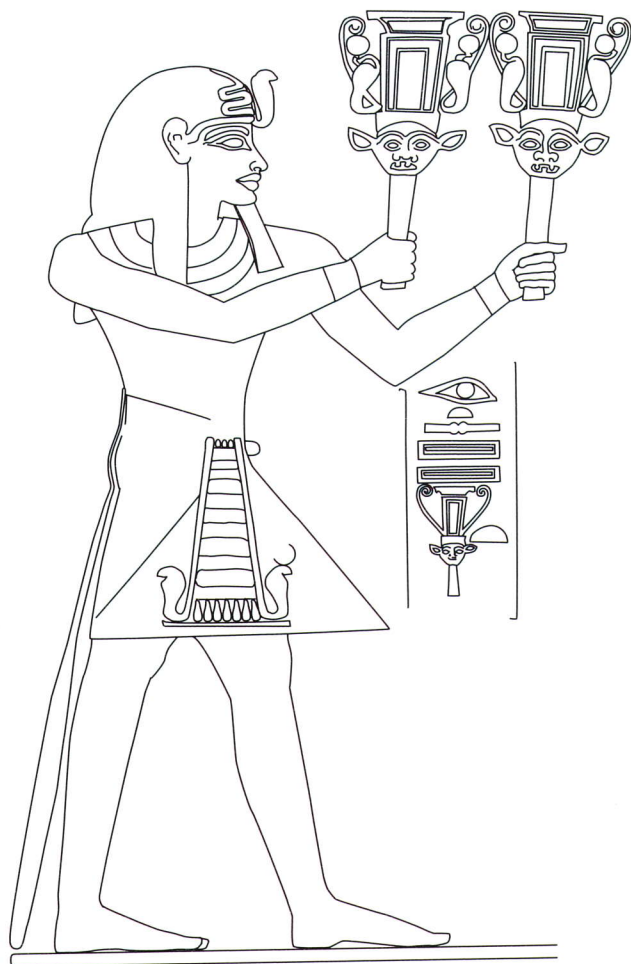

Fig. 8. Amenophis III med sistrer i Luxor-templet.

ny facade. Frem for ligefrem at skjule den 3. pylon kunne man sige, at et peristylanlæg her ville fejre det solære aspekt af guden, i og med at obeliskerne på templets vestside ville være synlige herfra. Både Tuthmosis I, II og IV havde tidligere anlagt sådanne indgangspartier; Amenophis III sløjfede sine forgængeres peristylar, da han anlagde den 3. pylon, og han var begyndt på sin dobbelte papyrus-søjlerække, som tydeligvis skulle have haft en pylon for den vestlige ende, hvis han havde levet længe nok. Det ville derfor være en ganske logisk tanke at lægge en peristylgård på dette sted. Tuthmosis IV kaldte sin en *wsh*, en bred hal, det samme udtryk, der blev anvendt for den lokalitet, der dannede rammen om båd-festlighederne i Amenophis I's og Hatshepsuts kapeller tidligere i det 18. dynasti med tilføjelsen *hft-hr*, 'foran', eller bogstaveligt talt 'en face', og *phrw m iwnw*, 'omgivet af piller'.

Den etablerede rute til templet fra flodsiden er gået gennem Amenophis III's dobbelte søjlerække og gen-

nem hans 3. pylon, hvor den derpå slog et lille knæk mod nord for at kunne løbe langs med det eksisterende Amon-tempels nordlige ydervæg og mødes med den nu lokaliserede port ind til Gempaaton, hvor kolosserne blev fundet. Det er en realistisk, om end arkæologisk endnu udokumenteret, mulighed, at kongens administrative palads lå nord for det, der idag er Amon-templets første gård, dvs. omtrent der hvor Open Air Museum idag ligger, med indgang mod syd og dermed udgørende en ret vinkel med det, der nu er den 2. pylon. Det er her, kongen kan være udgået fra i sine optog til Aton-templerne mod øst og, da han var barn, formodentlig i følge med sin far til Luxor-templet og Vestbredden under Opet- og Dal-festerne og til det, der måtte foregå i et andet af forældrenes anlæg: Mut-Sakhmet-templet syd for Karnak. Dette palads har haft et tilsynekomstvindue (afbildet på *talutât*) ud mod en paradeplads, et arrangement, der afspejler sig i det senere tempel i Medinet Habu. Denne plads/gård ville have været afgrænset på sin østlige side af Nefertitis piller, hvis de stod som ovenfor foreslået.

Da naos-sistren (i de tilfælde hvor en kontekst er til stede) udelukkende ses, hvor Nefertiti ikke optræder sammen med kongen, er det logisk at søge en sammenhæng mellem sistrens forekomst og kongens fravær. I det foregående blev det foreslået, at afbildningen af dronningen under solens stråler gengav et intimt øjeblik under skabelsen. Den naos-formede sistrum synes allerede under Amenophis III at have spillet en afgørende rolle i forbindelse med det ritual, der havde til formål at styrke kongens potente kraft: Opet-festen, der i hvert fald på hans tid som kerneelement havde kongens forening med sin *ka* og hans deraf følgende guddommeliggørelse og restituering som de levendes Horus. I det rum foran badekapellet, hvor *ka*-fornylelsen fejredes, er afbildet scener fra begivenheden. Som tidligere (f.eks. i Hatshep-suts 'røde kapel') er en anonym 'gudehustru'/'gudehånd' til stede, uden at hendes funktion udpensles. Med i optoget er (på vestvæggen) en præst med en enkelt naos-sistrum (jf. Fig. 2) samt en antal akolytter, hvoraf nogle bærer en *menat* draperet om halsen. Foran præsten står

iw.s iit m htp hsy.s Imnhtp, 'Den (= sistren) er kommet i fred, så at den kan behage Amenophis (III)'. I en scene næstøverst på østvæggen er det kongen selv, der udfører *irt sššt* (at 'gøre sistrum') foran Amon-Ra med en stor naos-sistrum i hver hånd (fig. 8). Guden tiltaler ham som *s3.i mri Imnhtp šsp n.k hnti r fnd.k m ʿnh dd w3s n hr.k nfr mry n ntrw nbw*, 'Min elskede søn, Amenophis. Modtag du statuen til din næse som liv, stabilitet og trivsel til dit skønne åsyn, (du) elsket af alle guderne' og for neden *n k3.k nswt nb [t3wy] ir.k hḥ m hbw sd* 'til din kongelige ka, (du) de to landes hersker, at du måtte tilbringe millioner af *sed*-fester.' Guden skænker ham i det øjeblik – gennem foreningen med hans kongelige *ka* – guddommelighed og millioner af år som konge over Ægypten. I denne kommunikation spiller de to søstre en iøjnefaldende rolle.

Uanset om disse betragtninger omkring Nefertiti-pillerens arkitektoniske sammenhæng kunne vise sig at være korrekte, hersker der mindre tvivl om Nefertitis 'hathorificerede' rolle i deres udsmykning. Den naos-formede sistrum er en tydeligt indikation, idet den klart signalerer et tilhørsforhold, der i Amarna-tidens isolering af solskiven virker så meget desto stærkere. Betegnelsen *sššt* forekommer omkring 15 gange på blokkene fra Karnak. Da sådanne beskrivende indskrifter ikke synes at være tilføjet afbildninger af prinsesserne, hverken i Karnak eller i el-Amarna, må man konkludere, at det er dronning Nefertiti, der har udført denne handling et tilsvarende antal gange. Naos-sistrens symbolværdi får yderligere accent ved, at den som afbildet er berøvet sine akustiske virkemidler. Hverken på blokkene fra Karnak, i de to fremstillinger i Amenophis III's *ka*-vestibule i Luxor-templet, i Kheruefs grav eller iøvrigt andetsteds er den *forsynet med tværstænger og raslende metalskiver*. Eksisterende fajancesøstre fra senere tid har imidlertid huller i siden til sådanne indretninger. Under alle omstændigheder fremgår det tydeligt, at fremfor at blive ignoreret i Amarna-tiden spiller naos-sistren i de første, skelsættende år i Karnak en betydningsfuld rolle i *markeringen* og bekræftelsen af Nefertitis mytologiske identitet.

LITTERATUR

Sistrer:

L. Manniche, 'Sistrum', *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Oxford 2001, s. 292-3.

C. T. de Vartavan, 'The origin, evolution and function of the *shm*, known as the naos-sistrum. Preliminary researches', *Wepwawet* 1986, s. 26-29

C. Ziegler, 'Sistrum', *Lexikon der Ägyptologie* V, 1984, kol. 958-63.

F. Daumas, 'Les objets sacrés d'Hathor au temple de Den-dara', *Bulletin de la Société d'égyptologie* 57, 1970, s. 7-18.

Menat:

L. Manniche, 'In the womb', *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology* 17, 2006, s. 97-112, især s. 100-103.

R. E. Freed m.fl. (red.), *Pharaohs of the Sun*, Boston 1999, især s. 234.

Nefertitis piller og byggeriet i Karnak:

D. B. Redford (red.), *The Akhenaten Temple Project II*, Toronto 1988, især pl. 3:2, 10, 32:5-7.

D. Wildung, *Egypt. From Prehistory to the Romans*. Taschen's World Architecture, 1997, s. 119 med gengivelse af den oprindelige tegning i *National Geographic* vol. 138, November 1970, s. 646-7.

C. Loeben, 'Nefertiti's pillars', *Amarna Letters* 3, 1994, s. 41-5. En populær artikel i *Der Spiegel* 17, 1999, s. 192-6 med titlen 'Razzia am Götterhimmel' af M. Schultz giver en rekonstruktion på basis af Loebens oplysninger. Ifølge Loeben (bekræftet af personlig meddelelse af 23.11.06)

er kun én af de fire sider udsmykket med ét, højt register.

R. E. Freed m.fl. (red.), *Pharaohs of the Sun*, Boston 1999, især s. 209.

L. Manniche, 'Den 2. pylon i Karnak og Nefertitis piller', *Papyrus* 26/2, 2006, s. 12-17.

L. Manniche, 'Akhenatons kolosser i Karnak', *Papyrus* 27/2, 2007, s. 4-17, især s. 14-17.

El-Amarna:

N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna*, London 1903-08, især I, pl. 26; II, pl. 5, 12, 18; IV, pl. 15, 23, 31; V, pl. 3; VI, pl. 14.

R. E. Freed m.fl. (red.), *Pharaohs of the Sun*, Boston 1999, især s. 214, 225, 226.

Om dronningens stilling:

C. Traunecker, 'Aménophis IV et Néfertiti. Le couple royal d'après les talatates du IXe pylône de Karnak', *Bulletin de la société française d'égyptologie* 107, okt. 1986, især s. 23-28 og 37.

G. Robins, *Women in Ancient Egypt*, London 1993, især kap. 1.

L. Troy, *Patterns of Queenship*, Uppsala 1986, især s. 127.

Amenophis III:

The Epigraphic Survey (C. F. Nims), *The Tomb of Kheruef: Theban Tomb 192*, Chicago 1980, især pl. 8, 9, 46, 47, 57.

L. Bell, 'Luxor temple and the cult of the royal ka', *Journal of Near Eastern Studies* 44, 1985, s. 251-294.